

GILLET

2016

Tidskrift för Carlstads-Gillet
Årgång 25 Nr 30

Gillet

Tidskrift för Carlstads-Gillet
Årgång 25/nummer 30/2016

Ansvarig utgivare

Inger Berggrén

Adressuppgifter

Carlstads-Gillet
c/o Karlstads kommun
Gamla Wermlandsbanken
Tingvallagatan 13
651 84 Karlstad
carlstads-gillet@telia.com
www.carlstads.gillet.s.se

Kontaktperson

Lennart Hellqvist
Rosenborgsallén 7
652 30 Karlstad
0735-20 47 52

Redaktion

Redaktör: Marie Aakre
0706-18 77 03
Layout och redigering:
Erik Bonde
0702-30 51 06

Tryck

Strokirk-Knappen
i 500 exemplar

Omslagsbilden är tagen av
Henrik Nyberg.

INNEHÅLL 2016

100 år sedan den stora översvämningen i Karlstad

4–13

Dramatiska dagar när flodvågen slår till

"Därinne i gator och språng stiger floden med förfärande hastighet, vattnet brusar fram i mörkret mellan husen, forsar in under golven, fyller källarne och tränger upp i rummen."

16–23

Karlstads alla bryggerier

Karlstad 1866

24–29

Koleran i spåren av branden 1865

31–35

Karlstads alla postkontor

Kvarteret Snigeln

36–41

Hagaprofilerna bröderna Bohlin

Arkivfyndet
14–15

Fotofyndet
30

Hjerdt minns
42–43

Per Clarholms
avskedsgåva 44–46

Vårgillet
47

ÅLDERMANNEN

HAR ORDET

Vår stad förändras snabbt

Först vill jag tacka alla som hjälpte till att göra Vårgillet intressant och mycket trevligt!

Föredraget var verkligen uppskattat och sångarglädjen vid Gillet var "toppen". En fest blir inte lyckad utan trevliga gäster – så tack alla för en fin upptakt på våren!

Nu är det höst igen! Oj, så fort ett år går! Det var ju inte länge sedan vi hade vårt vårgille!

Hoppas att ni alla har haft en bra sommar och har hämtat krafter till ännu en vinterperiod i vårt mörka land och också ser fram mot våra gillen i höst och till våren.

Inbjudan till Höstgillet ligger med i denna tidning, inbjudan till Vårgillet kommer med i nästa nummer av Gillet, som beräknas komma ut i slutet av februari.

Just nu förändras vår stad snabbt. Man kan väl säga att det är en byggboom. Överallt ser man byggarbetsplatser och såväl utrymme för arbete som för bostäder byggs. Dessutom kan vi glädja oss åt att "stadsrummet" förnyas. Älvstråket från Residenstorget och väster ut är nästan klart.

Diskussioner förs angående Stora torgets förnyelse och förberedelser är gjorda för att valla in området för Centralsjukhuset mot älven. Packhusgatan genomgår en förvandling i och med att nya bostäder och kontorshus

Det byggs och planeras på många ställen i Karlstad i år. Bland annat här, på Packhusgatan i Inre hamn. FOTO: ERIK BONDE

tillkommer utefter den. Vi väntar med spänning på vad som skall ske på Norrstrand och just nu har den nya gallerian, Valvet, i kvarteret Mercurius nästan färdigställt.

En ny efterlängtat saluhall har byggts i källarplanet av gallerian och snart skall Gamla Wernlandsbankens bottenplan öppna för olika verksamheter. Vi i Gillets råd kommer att bevaka detta och vara med på olika sätt. Nära kontakter hålls med de byggansvariga.

Detta är endast ett axplock av det som just nu händer i staden. Man diskuterar fula hus och visst håller jag

med om att stadens/kommunens byggansvariga borde ta större ansvar för att se till att vi får en vacker och attraktiv stad med byggnader som är hållbara över tiden.

Varför tillåts inte kunniga och erkänt duktiga arkitekter att få utforma mer av vår stad?

Med allt som händer och framför allt med det som sker i Gamla Wernlandsbanken hoppas jag att alla i Gillet får en trevlig höst!

Vi ses på Höstgillet den 18 november!

Inger Berggrén

„Överallt ser man byggarbetsplatser och såväl utrymme för arbete som för bostäder byggs.”

Maj 1916

- den värsta vårflod

”VID GENOMBROTTSSTÄLLET BILDADE
VATTNET EN DÅNANDE FORS OCH SKAR SIG
EN FLERA METER DJUP FÅRA I MARKEN.”

den i mannaminne

◆ Kajen vid Stadshotellet den 16 maj 1916. Stigningen av vattennivån hade kulminerat och börjat sjunka.

FOTO: KARL NYSTRÖM

”Snart voro alla gamla vattenmärken öfverspolade i Karlstad. Höjdskalan vid Västra bron sjönk ned under det forsande, smutsbruna vattnet, som sköljde upp äfven över kajerna, bredde ut sig öfver gatan och omringade husen, trängde ned i källarne och bubblade upp genom kloakerna. Öfverallt, vatten, vatten, vatten!”

Visst får man en Venedig-känsla?

I våras var det 100 år precis sedan den för Karlstadsbor så kända och omtalade översvämningen 1916 drabbade staden. Kanske är det framför allt bilderna på de vattenfyllda gatorna i stadsdelen Hagaborg, som etsat sig fast hos eftervärlden. Människor som rör i flatbottnade ekor på väg till och från sina hem. Här blev de materiella skadorna som mest omfattande, men större delen av övriga Karlstad fick också känna av den våldsamma vårfloden detta år.

I lokalpressen hade man kunnat följa förödel-sen som den överfyllda Klarälvens framfart förde med sig i bygderna högre upp i dalgången, ”*där husen stodo i vattnet upp till fönstren*” i byarna. Så visst var Karlstadsborna förberedda.

Men eftersom vattenståndet i Vänern var ovanligt lågt denna vår, hade man i allmänhet ändå trott och hoppats att vattenmassorna skulle rinna undan hastigt så att vårfloden skulle bli mindre känbar i Karlstadstrakten.

Källare i Klara vattenfylldes

Fredagen den 12 maj sköljde flodvågen in över Klarälvens nedre lopp. Först nådde den Sandgrund som svämmades över fullständigt, så att man fick ro i eka för att ta sig ut till Vattenverket som låg där på den tiden. Därefter steg vattnet upp över Strandgatan och delar av Herrgårdsgatan och Östra Torggatan. I Klara fylldes källare med vatten. ”*Till slut var hela Sandbäcks-*

”Så kom turen till Sandbäcksgatan, där landgångar utlades och körtrafiken uppehölls i vatten, som steg under vagnsbottnarna. Landgångarna måste höjas gång på gång...”

FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

Även Viken drabbades av översvämning.

Kanikenäsbanken med Inre hamn till höger.

gatan en sjöstrand, där båtarna och landgångarna förmedlade trafiken.”

Gatan framför Stadshotellet översvämmades likaså, där *”kunde man snart inte ta sig förbi hörnet af trädgården utan plankvandringar”*.

Golvet i Vintermatsalen ruttnade

I Stadshotellet hade vattnet gått in under golvet i Vintermatsalen, skriver dåvarande ägaren av Stadshotellet, Henry Odén, i sin välkända bok *”Bland kungar och kavaljerer”* (1945), där han i korthet tar upp översvämningen 1916.

”Ett par år efteråt hände det då och då, att alla fyra stolbenen på de stolar, där gäster sutto placerade, åkte rakt genom golvet. Det hade efter översvämningen ruttnat upp och måste helt omläggas.” (sidan 168)

Lördagen den 13 maj skriver NWT:

”Utefter de flacka stränderna norr och söder om staden har älfven bredt ut sig på stora områden och här och där - såsom på Våxnäsågor - bildat veritabla sjöar.”

Under lördagen fortsatte vattnet att stiga. På Västra bron hade stora klungor Karlstadsbor samlats, berättas det i NWT tisdagen den 16 maj. *”Man diskuterade och frågade och stirrade på vattnet. Man gissade på att Västra bron skulle ryka med vilken timme som helst.”* Men bron klarade sig lyckligtvis.

NWT återger: Vid 23-tiden på lördagskvällen *”viker folkmassan på Västra bron för en trupp militär med spadar på axeln”*:

”Hvart ska’ ni hän?”, frågas det. ”Te Hagaborg’, svara pojkarne. Hvad har hänt där-borta? Hela stadsdelen därute ligger lågt och platt som en pannkaka. - Har vattnet hunnit ända fram dit?”

”Folk plaskar omkring i husen”

På andra sidan Östra bron var det inte bara Hagaborgsområdet som stod under vatten. Sundsta herrgårds ägor, Färjestadsvägen (nuvarande Rudsvägen) och Älvkullen hade också drabbats av översvämningen. Vattnet hade brutit in över

ÖVER-SVÄMMINGS-ÅRET 1916

Översvämningar förekom även på många andra håll 1916. Bland annat svämmade Dalälven över – där Falun blev hårt drabbad – liksom Siljan och Glomman i Norge. I Stockholm svämmade Ridderholmskanalen över efter att vattennivån stigit i Mälaren.

”FRÅN OCH MED LÖRDAGSKVÄLLEN VAR KARLSTAD MER ELLER MINDRE EN ISOLERAD STAD.”

ÖVERSVÄMNINGEN I KLARÄLVEN 1916

Vårflodens vattenmassa saknade motstycke så långt man hade statistik att tillgå. Under översvämningsdagarna störtade en vattenmassa av upp till 2000 kubikmeter i sekunden förbi, enligt mätningar som gjorts vid kraftstationerna.

I Karlstad hade 130 man av stadens arbetare samt ett 40-tal militärer, som ställdes till stadsingenjör Björkmans förfogande, full sysselsättning i kampen mot vattnet.

Till Hagaborg hade körts mer än 2000 sandsäckar som fyllnadsmaterial till hålen, till ett av de värsta behövdes 320 säckar för att få effekt.

Hagaborg vid 21-tiden - att tänka på någon förämning nu var för sent, konstaterar tidningen.

”Det är en underligt syn att stå därinne bland träkåkarna och se, hur det strömmande vattnet glimmar i skenet från de upplysta fönstren, hur folk plaskar omkring från gård till gård, hur farkoster manövreras vid trapporna till bostäderna, hur ljusen släckas i den ena bottenvåningen efter den andra, då ingen kan stanna där längre för vattnet, som suger sig in.

På ett par timmar är hela det vidsträckta stadsområdet en sjö med kanaler, som glittra i lyktskenet. Folket har räddat sig och det viktigaste av sitt bohag uppe på vindar och i öfvervåningarna. Allt kom så hastigt och medförde sådana situationer, att de öfverrumplade innevånarna själva inte visste, om de skulle skratta eller gråta - de gjorde båda delarna. Det sades många roligheter i allt eländet därute den natten.”

Tåget stoppades i Kil

Från och med lördagskvällen var Karlstad mer eller mindre en isolerad stad. Natttåget från Charlottenberg hade måst stoppas i Kil, då vattnet hade stigit på långa sträckor mellan Skåre och Hynboholm. *”Äfven Munkforsbanan har lidit svårt af öfversvämmningen, först uppe i Edebäck, sedan vid Skifed, där banken sönderskurits, och till slut äfven här nere vid Karlstad.”* I Karlstad sönderskars den vid Kroppkärrsjön, där cykelleden Klarälvbanan tar sin början idag.

På söndagsmorgonen hade vattnet stigit ytterligare och stod meterhögt över gatorna och inne i husen i Hagaborg. *”Hela stadsområdet mellan Färjestadsområdet och Svinbäcksvägen var en sjö, där man endast kunde komma fram med båt.”* På flera håll fick man ta sig ut ur husen genom fönstren på landgångar. I centrum stod Karlstads teater helt kringfluten av vatten. Vid Sundsta herrgård stod hästarna fotdjupt i vatten och fick ledas därifrån.

På söndagseftermiddagen nådde vattnets

Vattnet bröt sig in vid Klaratjärn och svämmade över

Bäcken mellan kasernområdet och norra fältet var svårpasserad för militärerna. FOTO: PONTUS PRAMM

områdena runt Älvkullen, Sundsta och Hagaborg. Bilden är tagen från Rudsberget och blickar ut över stora delar av nuvarande Norrstrand.

FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

Fotograf Karl Nyström fotograferar en kollega – kanske Dan Gunner? – under översvämningarna. FOTO: KARL NYSTRÖM

Sandgrund var helt översvämmat och man fick använda eka för att ta sig ut till Vattenverket. FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

◆ Det var endast flatbottnade ekor som kunde ta sig fram i det grunda vattnet. Under vattenmassorna återfinns Färjestadsvägen (nuvarande Rudsvägen) mot norr.

FOTO: KARL NYSTRÖM

”DET ÄR INGEN ÖVERDRIFT, NÄR MAN PÅSTÅR ATT STADEN VENEDIG DÄR GATORNA FÖRVANDLADES TILL KANALER OCH

Annorlunda flottning på Kanikenäsbanken.

stigning sin kulmen. *”En folkström gick hela dagen fram och åter över Östra bron till det öfversvämmade området, och fotografiapparaterna voro i flitig verksamhet.”*

Längs ena sidan av Färjestadsvägen hade militären byggt upp en fördämning genom att placera ut sandsäckar som hindrade vattnet från herrgårdsområdet från att ta sig över till Hagaborgssidan.

24 meter bred öppning

I svängen vid Erikstad (nuvarande Lagmansgatan, nära järnvägsbron vid nuvarande utfarten mot Hagaleden) hade landsvägen rasat och bildat en 24 meter bred och fyra meter djup öppning. *”Hålet vidgade sig, och stora flak af landsvägen störtade ned i forsen.”* De virvlande

vattenmassorna drog med sig hörnstenar från ett av husen som stod där, men det hjälpte samtidigt till att tömma det översvämmade bostadsområdet på vatten.

Bygderna i utkanten av Karlstad, framför allt Skåre, drabbades lika hårt av översvämningen, med förstörda åkrar, trädgårdsodlingar och vattenfyllda hus.

Möbler och husgeråd förstördes

På måndagen hade *”vattenmassan åter lämnat större delen af det öfversvämmade området i Karlstad, och man har börjat öfverskåda de skador den katastrofartade störtvägen åstadkommit.”* På de flesta håll kunde man ta sig fram på fast mark eller via landgångar. Där Svinbäcksvägen rasat *”har blivit lagd en provi-*

”Den kloka åtgärden att lägga ut sandsäckar till fördämning längs ena kanten af Färjestadsvägen visade sig vara till stor nytta för de översvämmade stadsdelarna.” FOTO: KARL NYSTRÖM

Munkforsbanan sönderskars vid Edebäck, Skived, och till slut även vid Kroppkärr i Karlstad, där cykelleden Klarälvbanan börjar idag. FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

”Sundstatjärn vid Herrgården vid Karlstad har blifvit en verklig liten sjö, som saknar avlopp.” FOTO: KARL NYSTRÖM

Korsningen Kroppkärrsvägen/Sjöstadsvägen. FOTO: PONTUS PRAMM

DESSA MAJDAGAR MEST GAV INTRYCK AV ETT NORDENS STÖRRE ÖPPNA PLATSER TILL SJÖAR.”

sorisk träbro för gångtrafik - körtrafiken är fortfarande avbruten”.

”Gyttja, slam och grus har forsat fram och täckt över trädgårdstäppor och gräsplaner med djupa otäcka lager.” Fyllnadsämne har körts ut till husväggarna och sandsäckar för att täppa till strömhålen. Men inne i husen står fukten kvar i trossbottnarna och möbler och husgeråd har i hög utsträckning gått till spillo.

Skadorna kunde ha reducerats

Kunde översvämningen i Hagaborg ha undvikits om man byggt en tillräckligt stark fördämning i tid? Den frågan ställs i NWT torsdagen den 18 maj. Att dämna upp efter hela älvstranden hade det knappast funnits varken tid eller pengar till, svarade stadsingenjör Björkman.

En fördämning längs Färjestadsvägen, där sandsäcksbarriären byggdes i efterhand, skulle emellertid ha reducerat skadorna betydligt, konstaterar man. *”Hade man bara kommit underfund med faran i tid!”*

Marie Aakre

KÄLLOR

- Nya Wermlands-Tidningen den 13, 16 och 18 maj 1916.
- ”Bland kungar och kavaljerer” (1945), Henry Odén, Nya Wermlands-Tidningens Boktryckeri.
- Thyra Hanes fotosamling nr 16, Carlstads-Gillet's samlingar.

Hyttan i Haga där Karlstad CCC nu ligger.

”Förödelsen bryter in och över”

Landsvägen, nuvarande Lagmansgatan nära uppfarten mot Hagaleden, rasade av vattenmassornas tryck och skapade en öppning på 24 meters längd och fyra meters djup. Hålet fylldes senare med sandsäckar och en provisorisk bro byggdes.

”Den nya katastrofen – för några år sedan härjades området här nere som bekant av elden – blef känd för större delen av Karlstad först på söndagen.”

Hvidstrands Mjolk, smör och brödaaffär, Vänerslundsgatan 4 på Hagaborg. FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

Hantverkaregatan på Hagaborg. På skylten står det B. Nilssons specerimagasin. FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

Knut Liljas Möbelfabrik på Hagaborg. FOTO: KARL NYSTRÖM

K.G. Svenssons Orgelfabrik, Hagaborg nr. 24. FOTO: KARL NYSTRÖM

Översvämningar en hel stadsdel”

Nolbygatan på Norrstrand den 14 maj

De här bilderna togs söndagen den 14 maj från Rudsvägen (dåvarande Färjestadsvägen) och visar nuvarande Nolbygatan, farbar endast med båt.

Fotografierna finns insatta i en pärm som ingår i Thyra och Axel Hanes stora fotosamling, som skänkts av maken till Carlstads-Gillet.

En del av översvänningsbilderna har försetts med lite lägre texter,

bland annat dessa. Pärmen sammanställdes 1981. Då ett 65-årsminne av översvämningen, påpekades det.

En av de boende på gatan var Gustaf Frykholm, som berättar:

"Vi vaknade på morgonen med ungefär en fot vatten inne i rummen. Vi var sex små syskon i familjen och jag var bara fem år då, men nog minns jag litet av händelsen i alla fall.

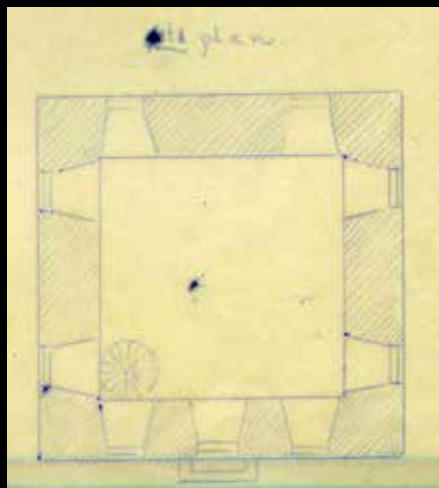
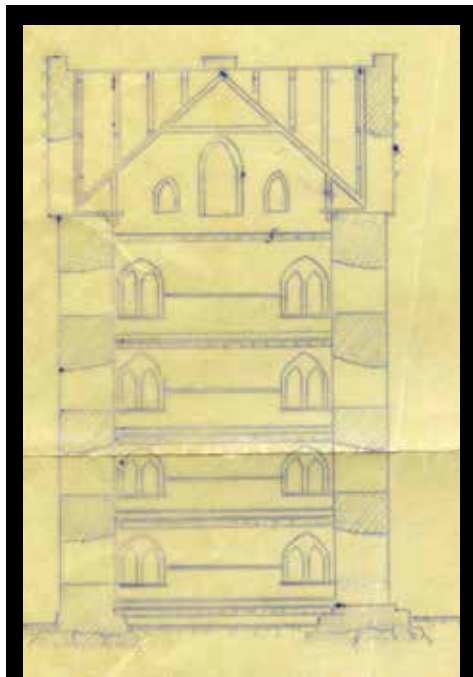
Det blev ett förskräckligt ståhej

med att flytta undan allt som kunde räddas, och sedan fick vi flytta in till grannarna några dagar."

Gustaf Frykholm bodde i huset längst bort till höger på gatan (bilden längst upp till höger), då med adress Nolby 14. Huset ovan till vänster är det enda från tiden som idag finns kvar i området. (På bilden till höger ses huset som det ser ut idag.)

Källa: Thyra Hanes fotosamling 16

”Förslag till Restaurering af Stenmagasinet vid Vestra Bron”

Så här såg förslaget ut.

Undertecknad och Marie Aakre har gjort några timmar på Värmlandsarkiv med tanken att gå igenom det material som Carlstads-Gillet deponerat där, cirka tolv hyllmeter, och se om det finns något som kan tas fram ur glömskan.

En anledning var också att deponerade handlingar och skänkta sådana till arkivet delvis har blandats ihop. Mycket intressant finns där och det var roligt att hitta originalskisser till Mats Ronges: Det Gamla Carlstad, den slutliga versionen med blå rygg som kom ut 1958. Mats var ju Gillets förste arkivarie och det finns säkert mer fynd på hyllorna.

Dagens överraskning var ett hopvikt, obetydligt ark av så kallat smörpapper som blev betydligt mer spännande när jag vecklade ut det. Rubriken var: Förslag till Restaurering af Stenmagasinet vid Vestra Bron.

Tyvärr är dokumentet odaterat och det finns igen signatur. Det består av en skiss i genomskärning av väggarnas konstruktion och två parvisa förändringar av exteriören. I de följande styckena berättas historien som kunde ha fått ett helt annat slut.

Carl Jonas Heublein (1742-1808) är en given my(s)tisk person som har satt många avtryck i Karlstad. Ett par exempel är ombyggnaden av

stadens västra bro över till Klara mellan åren 1793-1797 som stod pall för Klarälvens varierande vattennivåer ända till 1938. Han är också mannen bakom myten att ha tillverkat ett fjäderdrivet fordon som tog sig ända till backen vid stadens östra utfart, nära dagens judiska begravningsplats, där trippen tog slut.

En annan välkänd händelse av samma karaktär är hans möte med Lambergsfrua på stadens torg i slutet av 1700-talet där han påpekade att rävsvensen hängde utanför släpet på ett sådant artigt sätt att frua lovade att han skulle lyckas med sina dristiga företag i framtiden, som det senare skulle visa sig, endast vid ett tillfälle per företag.

Beslut om rivning

Kvarnen i Klara är det som har gjort Hybelejen mest känd för eftervärlden på den plats där en staty av Selma Lagerlöf avtäcktes 1958, 100 år efter hennes födelse. Stenmagasinet var 13 meter högt och ovanpå fanns ett vändhus med kvarnvingar vars axel nådde den imponerande höjden av 27 meter.

Bygget var klart 1793 men redan 1825 var kvarnens saga all. Stenmagasinet med ett sadeltak av plåt stod kvar till den 28 januari 1892 då ett beslut i fullmäktige togs om rivning.

Rivningen föregicks av en lång debatt där seminarieläraren Albrekt Segerstedt så tidigt som 1880 föreslog att huset skulle byggas om till

Hybelejens stenmagasin 1865 med ångaren Örn till höger.

FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

ett museum. En av stadens inflytelserika män, doktor C A Haak, då ägare av den villa på Älvgatan som nu ägs av Länkarna, fick med några likasinnade igenom rivningsbeslutet. Till Haakens försvar kan sägas att han i andra sammanhang som kommunalman gjorde mycket gott för Karlstad.

Stenen blev till makadam

Stenen som blev tillgänglig vid rivningen var tänkt att användas vid teaterbygget och som strandskoning men materialet dömdes ut av byggmästare C A Resare och slogs istället till makadam för iordningsställandet av Sandbäcksgatan och andra gator i Klara.

Enligt byggmästare G A Monsen som var ansvarig för murningsarbetet användes stenblock från kvarnens grund till teaterbygget och dessutom tillvaratogs träbjälkar från rivningen med de imponerande måtten 33x38 cm för att

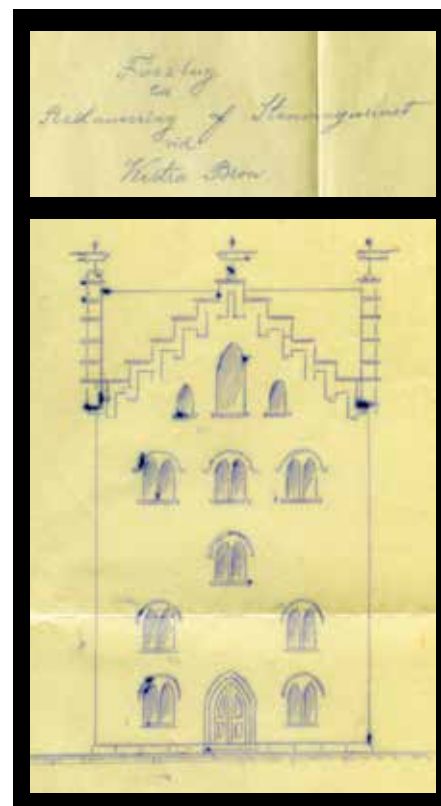
användas till stöddockor under teaterns scengolv.

Karlstad har ju varit med om många bränder och även rivningar av vackra hus i vår livstid men jag tycker att inget kan slå det öde som drabbade Hybelejens kvarn. Tanken på ett museum fanns redan 1880 av en framsynt lärare vid folkskoleseminariet och vilken lysande idé det var.

Om jag får vara lite konspiratorisk, något som jag inte har stöd av i litteraturen, så tror jag att stenmagasinet så nära teatern inte ansågs lämpligt av Karlstads Teater AB där C A Haak var ordförande och en drivande kraft.

Sven Wallin

Källa: Innehållet i denna artikel är hämtat från Mats Ronges: Det Gamla Carlstad, förutom första stycket.

Karlstads livs

viktiga vatten

Att skaffa vatten var långt in på 1800-talet för varje familj en stor uppgift som var väsentlig i det dagliga arbetet. Det var av betydelse att man fann vatten som var tjänligt att dricka. Därför har man under århundraden provat olika metoder, till exempel genom att låta socker- och stärkelseprodukter jäsa för att få fram välsmakande drycker. Dessa jästa drycker kunde förvaras långa tider och man upptäckte att de kunde ha en positiv effekt på välbefinnandet.

Med den tilltagande urbaniseringen blev det för folken i städerna allt svårare att dagligen skaffa rent vatten. På 1800-talet började man därför transportera vatten till stadsborna från de källor som visat sig innehålla ett tjänligt vatten.

Från 1834 drack man brunn i Kroppkärr och från Rudskällan vid Färjestad. Från Kroppkärrskällan kördes vatten in till staden på en vagn försedd med en stor vattenbehållare. Med en ringklocka aviserades vagnens ankomst. Vatten från Porla, Loka, Ramlösa, Medevi och även utländska brunnar distribuerades i Sverige, dock till priser som endast ett fåtal hade råd med.

Brunnsinrättningar av enklare slag fanns i början av 1800-talet på flera platser i Karlstad och dess omgivning. Sommaren 1848 öppnade apotekaren Israel Leonard Tjeder den första brunnsinrättningen inne i Karlstad intill gamla gymnasiet. Där pågick ett livligt sällskapsliv.

Intill Herrgården på Sundsta, mitt emot pråmkanalens mynning, borrade man efter vatten och fann ett förträffligt så kallat hälsövattnet, ett mycket rent, järnhaltigt vatten enligt gjorda analyser.

1877 lät ingenjören Alfred Dahlgren uppföra

Sundstas Vattenfabrik varifrån vatten fördes i rör över älven till Dahlgrens brunnsanstalt.

År 1889 började Vattenverket på Sandgrund att leverera vatten i rörledning.

Etikett från Årbäckskällans Bryggeri på Trossnäs.

Älvenäs Saft- och Läskedrycksfabrik.

Sockettdricka från Karlstads Mineralvattenfabrik.

FÖR FOLKEN I STÄDERNA BLEV DET OPRAK

en brunnsanstalt på platsen för gamla varmbadhuset, en verksamhet som till början var mycket populär, men som dock tvingades upphöra 1892. Vattnet från Herrgården leddes dit i rör över älven.

Detta Carlstadsvatten gick även på export för 25 öre/flaska, vilket var alltför dyrt för karlstadsborna i gemen som fick fortsätta att hämta vatten direkt ur älven eller från de stora brunnar/pumpar som stod strax ovanför och nedanför Västra bron.

Som dricksvatten var Klarälven användbar utan rening långt in på 1800-talets andra hälft även om stadens läkare varnade folk för att använda det som dricksvatten. Läkarna hänvisade till de få källor som stod till buds.

1889 startade Vattenverket på Sandgrund och ett renat vatten kunde börja distribueras i ledningar till staden.

Apotekare Kaijser hade en tid en vattenfabrik på nuvarande Gylleniusgatan i konkurrens med ingenjör Dahlgrens vattenfabrik på Herrgården.

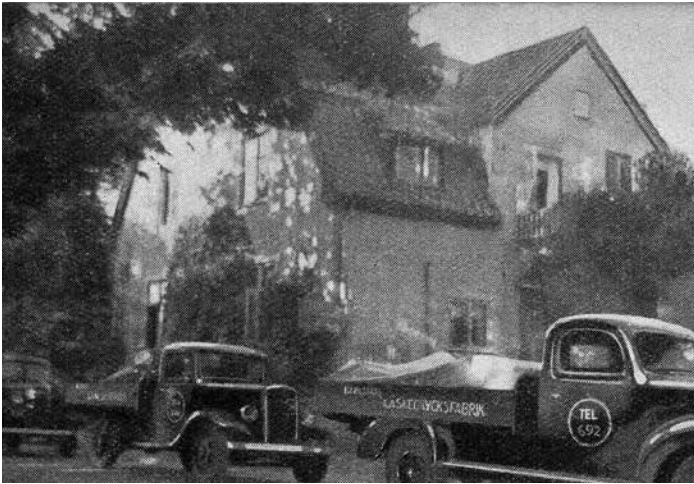
För folken i städerna blev det opraktiskt att i hemmen tillverka eget öl eller att destillera fram sitt brännvin. Människornas behov och förväntningar på

tillgång av drycker i olika former samt den tekniska utvecklingen gjorde att det i slutet av 1800-talet skapades ett stort antal vatten- och spritfabriker och framför allt bryggerier i Karlstad och övriga Sverige.

Dryckesetiketter

Influerad av min morfars bryggeri kom jag som elvaåring år 1948 att samla dryckesetiketter i ett litet häfte. Där finner jag nu etiketter från flera bryggerier och vattenfabriker i Karlstad och dess närhet: Lövnäs Bryggeri Hammarö, Årbäckskällans Malt- och Läskedrycksfabrik Trossnäs, Kils Bryggeri, Älvenäs Saft- och Läskedrycksfabrik samt Skiveds Läskedrycksfabrik Forshaga.

På en sockerdrycksetikett från Karlstads Mineralvattenfabrik anges att fabriken etablerades 1866 med underrubriken Sjöbergs Eftr. Emil Magnusson. I Svensk Handels kalender från 1897 finns under rubriken Mineralvattenfabriker i Karlstad: Kem. tekn. fabriken Linnéa med B. G. Sivert som ledare och P. A. Sjöberg och V. Undén som aktieägare. Namnet Sjöberg finns med även här varför man kan förmoda att det fanns ett samband mellan dessa två

Karlstads Läskedrycksfabrik på Älvgatan 25.

Hartsning av ölfat på gården till Våxnäs Bryggeri.

TISKT ATT I HEMMEN TILLVERKA EGET ÖL

verksamheter, till exempel sammanslagning eller ombildning. Några uppgifter om detta har inte gått att finna.

Läsk och mineralvatten

Mera känd är Karlstads Läskedrycksfabrik som etablerades år 1887 av fabrikkör B. F. Andersson. Företaget låg då vid Västra Torggatan 4. Fabrikationen var vid den tiden inställd enbart på läskedryckstillverkning med Gravensteiner som specialitet för leveranser ända till Stockholm. Firman övertogs 1919 av fabrikkör Gunnar Janson, som några år därefter lät bygga en ny fastighet vid Älvgatan 25. Då utökades tillverkningen att omfatta även maltdrycker av klass I samt svagdricka. Firman övertogs 1937 av fabrikkör Th. B. Larsson.

Mineralvattenfabriken Falken grundades år 1933 av fabrikkör Oscar E. Jonsson och fabrikkör Carl Andersson. Fabriken hade lokaler vid Vasagatan 9 på Herrhagen och på samma plats byggdes en ny fastighet 1935 för verksamheten med tidsenlig maskinell utrustning. Tillverkningen utgjordes av alla slags läskedrycker och mineralvatten för försäljning i Karlstad med omgivning.

Vid älven i kvarteret väster om "Sockerlottet" i Klara låg Våxnäs Bryggeri, grundat 1862 av grosshandlaren F. Clarholm, brukspatron J. H. Huss och grosshandlaren O. F. Ahlmark. År 1886 ombildades bryggeriet till Våxnäs bryggeriaktiebolag. Bryggeriet upphörde 1911, eftersom det gick med förlust.

1914 köptes hela aktiestocken av Karlstadsortens mjölkförening, som på bryggeritomterna uppförde ett för tiden mycket stort och modernt mejeri. När mejeriet senare revs byggdes på platsen år 1952 en kontorsbyggnad för Landstinget. Att Våxnäs Bryggeri legat på denna plats förklarar varför gatan väster om "Sockerlottet" heter Bryggaregatan.

Hedbergsgården

På området mellan Stadshotellet och Biskopsgården låg den Hedbergsgården. Den stora herrgårdsliknande byggnaden byggdes under 1700-talets slut av handelsmännen Gustaf Kjellander och Sven Wennberg. I ägarförteckningen ingick skeppsredaren, handelsmästaren och husägaren Pehr Hedberg. Han flyttade dock inte in i gården förrän år 1806, som därefter fick benäm-

Etikett från Karlstads Läskedrycksfabrik.

Etikett från Mineralvattenfabriken Falken.

ningen "Hedbergsgården".

1843 kom från Tyskland färgerifabrikkören Ernst Christian Franke (född 1818) och blev 1845 ägare till gården. Han upphörde ganska snart med färgeriverksamheten och startade ett bryggeri 1857. Eftersom man på den tiden inte använde gatunamn för adressering utan gårdsnamnen bytte gården namn

Karlstads Bryggeri någon gång under 1950-talet.

FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

Ölfest på Frankeska gården som låg på Karlstads Bryggeritomt. Fotot är taget 1864. 1865 totalförstördes gården i den stora branden.

FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

Karlstads Bryggeri 1902. I förgrunden ses resterna av Hybeljens kvarn.

FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

Inget järn, men radioaktivt och välsmakande ändå!

till den "Frankeska gården". På den välkända bilden från bryggaren Frankes ölfest för årets nyblivna studenter på gårdsplanen ser man bryggaren själv sitta barhuvad med gästerna vid sin sida. I bakgrunden syns de ölfat som användes vid öltillverkningen.

Det stora gårdshuset och dess ekonomibyggnader totalförstördes av branden 1865. Franke hade tre år före branden haft ekonomiska problem och vid brandtillfället stod Frankes sväger, järnhandlaren J. A. Nygren senior, "Järn-Jan", som ägare till gården. Franke avled 1875.

Karlstads Bryggeri

En tid efter branden återupptogs bryggeriverksamheten på platsen och blev 1888 Karlstads Bryggeri AB med P. E. Brinck som ägare. Efter år 1890, sedan direktör Albert Egnell inträtt som bolagets ägare och bryggmästare, utvecklades bolaget till ett betydande företag. Lagerkällare och kontorshus byggdes utefter Västra Torggatan och Herrgårdsgatan. Några år senare ändrades driften till ångbryggeri och en bryggeribyggnad tillkom på områdets sida mot älven.

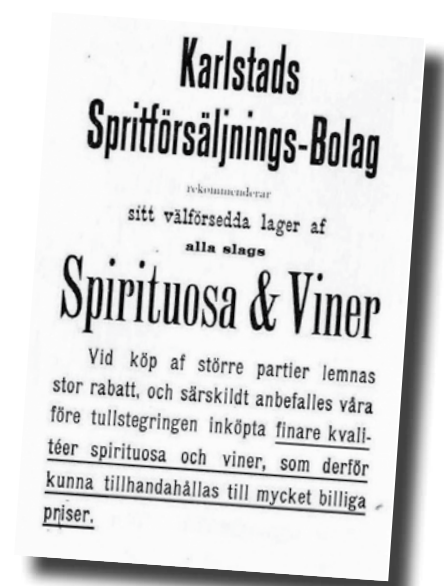
Redan 1909 skedde en ombyggnad

med tapp- och sköljningslokaler. Därmed hade bryggeriet definitivt övergått från hantverksmässig hantering till industriell verksamhet. Egnell följde tidens utveckling och genom inköp av moderna maskiner och rationalisering av driften kunde han öka bolagets konkurrenskraft. Direktör Albert Egnell avled år 1934 och ledningen av bolaget övertogs av G. Sverdrup.

Stora ombyggnader och moderniseringar ägde rum åren 1937-1938. Distributionen, som mestadels skett på hästvagnar, övergick till utkörning med lastbil. Karlstads Bryggeri övertogs 1939 av Wernlandsbryggerier med Direktör Sven Jansson som vd i många år. 1951 köptes det av P-L bryggerier och 1964 av Pripps Bryggerier. Pripps drev bryggeriet i endast fyra år varefter verksamheten lades ner och bryggeriet kom att stå tomt.

Färjestads Bryggeri

Färjestads Bryggeri grundades år 1890 och övertog då den bryggerirörelse som sedan ett 10-tal år dessförinnan bedrivits i mindre skala på ett område vid Färjestads gård. Till bolagets chef utsågs major Reinhold Huss, son till den ursprunglige grundaren av bryggeri-

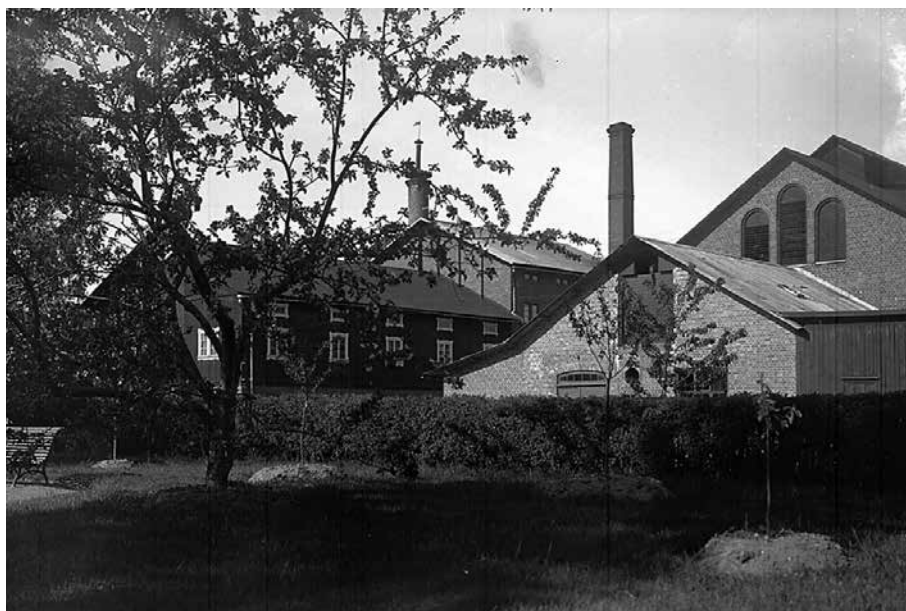

verksamheten. Huss visade sig vara en mycket duktig man och han drev snabbt fram företaget från en blygsam, hantverksmässig rörelse till ett industriellt företag.

Vid Västra Torggatan 17, hörnhuset till Herrgårdsgatan, i Karlstad uppfördes år 1897 en egen större fastighet med lokaler för tappning och avhämtning av öl. Senare inrättades här även en vatten- och läskedrycksfabrik.

En ökad omsättning tvang bolaget till upprepade tillbyggnader av bryggeriet i Färjestad med automatiska tappningsmaskiner. Huss följde tidens utveckling och när ett flertal tidsbesparande och sinnrika maskiner uppfunnits vid 1900-talets första decennier anskaffade han dessa, vilket ökade bolagets konkurrenskraft.

Från 1929 ingick bryggeriet i Sveabrygg för att senare ingå i Wernlandsbryggerier. År 1931 flyttades vatten- och läskedryckstappningen till bryggeriet på Färjestad. Huss ledde bolaget i nära 45 år till sin död 1933. Fullt moderna maskiner för vatten- och läskedryckstappning anskaffades 1938. Tillverkningen omfattade maldrycker klass I och II samt läskedrycker av alla slag. Av gamla etiketter framgår att

Färjestads bryggeri låg söder om Färjestads herrgård, längs med Klarälven.

FOTO: KARL NYSTRÖM

Färjestads Bryggeri och Karlstads Bryggeri samarbetade.

EN BIT IN PÅ 1900-TALET ANSÅGS RADIOAKTIVT VATTEN VARA MER HÄLSOSAMT ÄN JÄRNHALTIGT VATTEN

Färjestads och Karlstads bryggerier samarbetade. På en Jul-Öl-etikett från Färjestad står det att ölet tillverkats på Karlstads Bryggeri. Detta berodde inte bara på grund av att fabrikena flera år var lokaliserade på ömse sidor om Herrgårdsgatan utan även var dotterbolag till Wermlandsbryggerier.

Som kuriosa kan nämnas att det var arbetare vid Färjestads Bryggeri som var aktiva vid starten av idrottsklubben Färjestads BK. Idag har supporterklubben antagit namnet Bryggeriet.

Tillverkning av öltunnor

Utefter Orrholmsgatan (numera Stinsgatan) i Viken låg en byggnad uppförd av Mariestads Bryggeri AB som ölmagasin. Alltsedan den lagerverksamheten avslutats 1897 hade fabriken L. R. Ternqvist i femtio år här ett tunnbinderi som huvudsakligen tillverkade små öl- och svagdrickstunnor.

På andra sidan gatan låg en tomt där fabriken Adolf Nyhlén startade firma

Karlstads Svagdricksbryggeri, som han efter ett par år överlät till bryggmästare Juberg, som drev bryggeriet endast ett år. Året var 1905 när Lars Reinhold Ternqvist (svåger till Adolf Nyhlén och författarens morfar) övertog bryggeriet. Därmed blev han svagdricksfabrikör med god framgång i branschen.

Första åren drevs rörelsen i en liten envåningsbyggnad, men redan 1902 tillbyggdes denna med ytterligare en våning. Lokalerna om- och tillbyggdes senare i flera etapper. Man tillverkade svagdricka, hushållsdricka, julöl, lättöl som kallades Ljusa eller Skattefritt, läskedrycker och vichyvatten.

1928 ombildades bolaget till Tingvala Bryggeri AB och drevs så till 1948 då företaget upptogs i Wermlandsbryggerier och hela verksamheten flyttades till Karlstads bryggeris lokaler på Herrgårdsgatan. Ternqvist avled 1947.

De flesta bryggerier och vattenfabriker i Karlstadsområdet använde Bryngfjordskällans erkänt fina vatten, vilket

man påpekade i annonser och på etiketter som en garanti för god produktkvalitet. Att på flaskorna deklarerat vattnets innehåll var betydelsefullt.

I början ansågs järnhaltigt vatten mycket hälsosamt. En bit in på 1900-talet avtog järnets betydelse. I stället ansåg man, märkligt nog, att radioaktivitet var hälsosamt, vilket framgår av etiketter och annonser.

Dryckerna kördes ut

Som nämnts tidigare i denna artikel kostade Carlstadsvatten på 1890-talet 25 öre/flaska, gissningsvis rymmande 0,8 liter. Enligt en leveransnota från Karlstads Bryggeri 1953 kostade en flask Vichyvatten 48 öre/0,8 liter. Då kunde man också köpa en flask Ljusa (lättöl) för 25 öre/0,3 liter. Pilsner klass II kostade 39 öre och Grape Tonic 48 öre, båda på flask 0,3 liter. Ända in på 1950-talet kördes alla drycker ut till kunderna efter beställningar vanligtvis per telefon, eftersom dryckerna inte

Tingvalla Bryggeri låg på Orrholmsgatan, numera Stinsgatan, i Viken.

Växnäs Bryggeri sett från Älvgatan.

FOTO: KARL NYSTRÖM

fanns att inhandla i någon butik.

På 50- och 60-talen blev många fabriker för öl, vatten och läskedrycker olönsamma och distributionsmönstret ändrades radikalt. Fabrikerna stängdes, all produktion koncentrerades till stora enheter på ett fåtal platser i landet och transporterna blev långväga och effektivare. Dryckerna, förutom starköl, började säljas i livsmedelsbutiker.

Idag har nya EU-regler gjort det möjligt att starta mikrobryggerier. Med en bryggmästarutbildning från Berlin har Göran Larsson startat ett bryggeri i lo-

kalerna intill sitt hus på Södra Sanna, strax norr om Grava kyrka. Hans far var med och rev Karlstads Bryggeris byggnader i början på 1980-talet och Göran fick då veta att det bryggerinamnet var ledigt, varför han nu registrerat namnet Karlstads Bryggeri. Hans Dahlgren registrerade 1995 Tingvalla Bryggeri Handelsbolag sedan även det namnet blivit ledigt.

Morgonsupen var viktig

I en artikel om drycker bör även tillverkningen och konsumtionen av sprit-

Annons för Tingvallas vichyvatten.

drycker behandlas. På mitten av 1700-talet började man tillverka brännvin av potatis, tidigare hade spannmål använts. I början av 1800-talet ansågs det vara lika viktigt att ta en morgonsup som att äta frukost. Alkohol var en viktig ingrediens i många läkarbehandlingar och huskurer. Husbehovsbränningen var vanlig. 1829 uppskattades alkoholkonsumtionen till 46 liter om året per invånare inklusive barn.

En brännvinslag som tillkom 1855 ändrade allt. Sprittillverkningen skulle inskränkas till ett fåtal platser i landet och därmed var husbehovsbränningens tid förbi. Även försäljningsmetoderna förändrades.

Den nya situationen diskuterades i Karlstad och 1867 bildades Karlstads Spritförsäljningsbolag som skulle driva rörelsen utan hänsyn till egen vinst utan mera med tanke på den arbetande klassens fördelar i moraliskt och ekonomiskt hänseende.

Verksamheten förlades till gamla gasverket på Västra Torggatan, utvecklades där och överskotten lämnades till allmännyttiga ändamål. Förmodligen tillverkades ingen alkohol i Karlstad, endast försäljning förekom.

1905 bestämdes att endast särskilda bolag under statlig kontroll skulle sköta alkoholförsäljningen i Sverige. Det statliga Systembolaget bildades 1955 med rätt att sälja starköl, en försäljning som tidigare varit tillåten enbart på apotek.

Leif Ronge

DEN FRUKTADE KOLERAN

Kolera är historiskt sett en av våra mest fruktade farsoter. Sjukdomen orsakas av bakterien *Vibrio cholerae*. Den utsöndrar ett gift som gör så att utströmningen av vätska till tarmen ökar, vilket resulterar i frekventa och rikliga tarmtömningar, ibland på över 20 liter per dygn, följt av uttorkning och ibland cirkulationskollaps. Om ingen behandling sätts in dödar kolera upp till 50 procent av dem som insjuknar, ofta på bara några timmar.

En människa som dör i kolera är ingen vacker syn; huden skrumpnar ihop som på en gammal människa, ögonen sjunker in i skallen och skinnet färgas blått eller svart, allt under ständiga diarréer och kramper. En sådan död spred naturligtvis skräck omkring sig, och många var de som själva hade upplevt kolera på nära håll när den 1866, för tionde gången på 32 år, drog fram över Sverige. Någon behandling värd namnet fanns ännu inte.

Kolera kom till Europa första gången 1817, då den via handelsrutter fördes från sitt ursprungsområde i Gangesdeltat till Ryssland. Därifrån spred den sig sedan till övriga Europa och världen.

Den första, och största, svenska epidemin ägde rum 1834, då 25 000 människor insjuknade och drygt hälften av dem dog. Bakterien utsöndras med avföringen, och smittan sprids främst via vatten som förorenats med avloppsvatten. Även om försiktighetsåtgärder vidtas vid hanteringen av de kolerasju-

Till vänster en kärnfrisk kvinna. Till höger samma kvinna insjuknad i kolera, enligt en okänd konstnär.

ka sprids sjukdomen lätt vidare eftersom inkubationstiden vanligtvis är 2–3 dygn, och eftersom 75 procent av de smittade aldrig uppvisar några symptom, då det krävs en stor smittdos för att man ska insjukna.

Detta vet vi idag, och vi kan minimera dödsfallen till mindre än en procent med vätske- och saltbehandling, eller förebygga sjukdomen med vaccin. På 1860-talet visste man inget av detta. Däremot trodde man en hel del.

Kunskapsläget på 1860-talet om hur sjukdomar uppkom och spreds kan sammanfattas med att det fanns två huvudsakliga skolor: miasmatikerna och kontagionisterna.

Miasmatikerna menade att sjukdomen uppkom spontant genom

utdunstningar från jordens inre eller från förruttelseprocesser och andra orenligheter. De sjukdomsalstrande partiklarna, "miasmerna", kunde, i alla fall enligt renlärliga anhängare, inte överföras från person till person.

Kontagionisterna ansåg tvärt om att det var människan som var smittbärare, och som spred sjukdomen vidare till andra människor.

Sedan fanns det också kombinationer av de två lärorerna. I den redogörelse över koleraepidemin i Karlstad 1866 som sundhetsnämndens ordförande, dr. Carl Axel Haak, skrev, är det tydligt att det är den miasmatiske läran som dominerar tolkningen. Dr. Haak var också den av stadens läkare som hade huvudansvaret för kolerasjukvården.

DOKTOR CARL AXEL HAAK (1830-1905)

Carl Axel Haak föddes i Kristinehamn 1830. Som 36-åring kom han till Karlstad för att tjänstgöra som tillförordnad lasarettsläkare.

Han tjänstgjorde också som fältläkare vid Värmlands regemente på Trossnäs, och som frivillig fältläkare på fransmännens sida i fransk-tyska kriget 1870.

Bland hans gärningar kan nämnas att han, som ordförande i Karlstads Teater AB, var en av de drivande krafterna bakom tillkomsten av teaterhuset i Karlstad.

Bygget av gamla badhuset var också hans förtjänst – det byggdes tack vare en donation från honom.

Till de mindre goda gärningarna måste rivningen av Hybelejens kvarn räknas.

Carl Axel Haak var medlem av Karlstads stadsfullmäktige i 35 år och ordförande i drätselkammaren i elva år.

Källa: www.wermlandsheraldik.se

Sommaren 1866 drabbades Karlstad av en koleraepidemi. Nationellt sett hörde den till de värre, men var med sina 4706 dödsoffer inte i närheten av varken 1853 eller 1834 års epidemier. För Karlstads del var den däremot den värsta. Och för att förstå varför måste vi backa ett år, till den stora branden 1865.

I brandens spår

Om koleraepidemin i Karlstad 1866

”Att Carlstads samhälle, mera än någon annan stad i vårt land, under en längre följd af år varit befriad från de fasor, som större ödeläggande eldsvådor medföra, hafva vi i främsta rummet att tacka en mild och skyddande Försyn /.../”. Så inleds en skrivelse från februari 1865 i vilken frivilliga brandkåren vänder sig till stadens ”bättre lot-tade” invånare, med en vädjan om bidrag till en ny spruta. Tillståndet hos stadens brandkår var nämligen på inget sätt optimalt, och vad som hände när Försynen fem månader senare vände bort sin blick vet alla; staden brann upp och flertalet Karlstadsbor blev i ett slag hemlösa.

Under återuppbyggnaden inhystes större delen av befolkningen i provisoriska bostäder och i tre vid hamnen hastigt uppförda baracker, som i sina 198 rum inrymde cirka 900 personer. Samtidigt vistades i staden bortemot 1500 utifrån kommande arbetare som var sysselsatta i återuppbyggnadsarbetet, och deras bostäder var än mer spartanska – enligt dr Haak ”ofta utgörandes af några hopslagna bräddor utan eldstad”.

Den stora trångboddheten och de usla sanitära förhållandena som rådde i denna lägerliknande stad utgjorde utmärkta förutsättningar för sjukdoms-spridning, något som sundhetsnäm-

Dr Carl Axel Haak var huvudansvarig för koleravården i Karlstad 1866.

den var mycket medveten om. Mycket av diskussionerna där präglades under hösten 1865 av oro för epidemiska utbrott, en oro som nästan omedelbart besannades. Trots en rad åtgärder för förbättrad renlighet och hygien, bland annat genom dagliga inspektioner av de tillresta arbetarnas tätläger, konstaterade man nämligen i november tillbakablickande att ”sundhetstillstån-

det var högst tillfredsställande då en arbetare vid namn af Gustaf Olsson från Trankils socken af Nordmarks härad ankom”. Gustaf Olsson ankom i början av september, och med sig hade han smittkoppor.

En viktig varningssignal

Smittkoppor var till skillnad från kolera sedan länge kända i Sverige, och den hade sin storhetstid under 1700-talet. På 1800-talet fanns det bot för smittkoppor. Med vaccinering, revaccinering och andra arrangemang kunde man minimera dödstalet till några tiotal under de cirka nio månader epidemin varade. Enligt sundhetsnämndens mening hade dödsfallen blivit ännu färre om inte den fattigare befolkningen, trots gratis vaccinering, i så hög utsträckning underlät att vaccinera sig.

Smittkoppsepidemin blev en viktig varningssignal för stadens styrande och den innebar ett verkligt test för stadens beredskap. Ett sjukhus inrättades på Herrhagen, vaccinationskampanjer genomfördes, renlighet och hygien kontrollerades, anslag sattes upp på smittade personers dörrar, information och rapporter spreds genom stadens tidningar m.m. Den apparat som drogs igång hade också avsedd verkan, för smittkoppor förstod man sig på.

När sundhetsnämnden utvärderade

I fonden stora baracken på Hamntorget. De tre provisoriska barackerna inhyste i sina 198 rum över 900 människor. På grund av lokalbrist tvingades man under kolerans härjningar ta i anspråk delar av den stora baracken som epidemisjukhus.

fallen relativt få och samtliga smittade vars hemvist kan spåras bodde runt omkring hamnen. Dessa förhoppningar grusades dock grundligt under den följande veckan fram till den 4 augusti, då 35 personer insjuknade i olika delar av staden. I och med det stod det klart för alla att det var epidemisk kolera man hade att göra med.

Veckan fram till den 11 augusti registrerades 64 insjuknade och 32 döda, och veckan därefter 100 insjuknade och 49 döda. I det läget påpekar NWT att *"koleran tyckes nu något saktat sig"*. Märkligt kan tyckas, för i själva verket blev den ju helt uppenbart alltmer aggressiv, vilket även statistiken för nästkommande vecka (19-25 augusti) visar med 107 insjuknade och 53 döda.

Notisen är dock symptomatisk för lokalpressens rapportering (Nya Werm-lands-Posten, NWP, hade en liknande hållning) som mer syftade till att hålla

befolkningen lugn och förtröstansfull – vilket säkerligen behövdes – än att sakligt informera om läget. Tre dagar tidigare, den 8 augusti, menade man till exempel att *"koleran tyckes nu stå på kulminationspunkten"*, enbart baserat på att kolerafallen var så många jämfört med veckan innan, samtidigt som man publicerade en artikel under rubriken *"Ingen fara mer!"* om mirakelmedicinen kamfersprit.

Extra sjukhus och läkare

Från stadens sida vidtogs en rad åtgärder för att bekämpa farsoten. Man inrättade flera tillfälliga sjukhus, anställde sex extra läkare, inrättade en ständigt bemannad sundhetsbyrå där man tog emot sjukdomsanmälningar och delade ut mediciner, sex extra ledamöter utsågs i sundhetsnämnden för att bättre kunna utföra tillsyn över *"snygghet och renlighet"*, spritförsälj-

ningsförbud infördes då man ansåg att fler personer smittades i fyllan på lördagar och söndagar (vilket kolerastatistiken också ger visst stöd för), massiva informationskampanjer genomfördes i media och genom utdelning av Svenska läkaresällskapets sundhetsregler och så vidare. Man hade ju så att säga vanan inne sedan smittkoppepidemin som knappt hann klinga av innan koleran bröt ut, och i den meningen var beredskapen god. Skillnaden var att man inte hade någon chans mot koleran eftersom man inte förstod sig på den.

Det var den miasmatiske sjukdomsläran som dominerade i kampen mot koleran 1866, och även om mycket fokus låg på renlighet för att undvika att sjukdomsbringande miasma skulle bildas hjälpte det föga så länge man inte förstod att det i huvudsak var vattnet, och inte luften, som bar smittan.

Något avlopps- och vattenlednings-system fick inte Karlstad förrän i slutet av 1880-talet. Latrin och andra orenligheter tömdes därför direkt i Klarälven där merparten av stadens befolkning också hämtade sitt vatten. Det i kombination med den extrema trångboddheten efter branden och de usla sanitära förhållandena i övrigt förklarar varför just Karlstad, av alla kolera-drabbade städer under denna epidemi, uppvisade högst dödlighet i landet.

Kamfer och opium "bäst"

Läkarna försökte på alla sätt bekämpa farsoten. Haak menar i sin redogörelse att kamfer och opium var det som hjälpte mest – på vad sätt det hjälpte kan man i och för sig fråga sig, för några liv räddade han knappast på det sättet – medan han inte gav så mycket för de så kallade Lidbeckska kamferdroparna som tidningarna vurmade så för (det gjorde tydligen så ont i munnen att ta dem att man sällan fick ned mer än en kur i patienten). Morfin och terpen-tin nämns också bland de medel som användes i koleravården. Kanske kan man förstå den spänstige värmlänning i exil som NWP berättar om, som istället för att uppsöka läkarvård valde att springa bort kolera:

"Klok och rask som alla värmlänningar, fattade han genast det beslutet, att barfotad som han var företaga ett löpande emellan bostaden och Tranebergsbro och tillbaka tvenne gånger, utgörande tillsammans en mil, på en tid af ¾ timme. Efter att därpå ha ömsat torr linne och intagit ett halft kvarter malörtsbrännvin föll han i toltimmars sömn. Efter uppvaknandet frisk, och under yttrande, att "nu måtte den d-n icke komma åter!" skyndade han sig, med hopsparade nära 200 rdr, genast från Stockholm."

Dödstalen stiger

För en modern läsare är det i vart fall inte särskilt förvånande att dödstalen fortsatte att stiga. Mellan den 26 augusti och 1 september, det vill säga un-

Passar

Öfen Kolera sjuk i Karlstad År 1831. Jönköpings län. År 1831. Jönköpings län. År 1831. Jönköpings län.

12

År	Månad	Sjukvård och dödsfall									
		Insjuknade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade	Uppskattade
1831	Jan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Feb	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Mar	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Apr	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Maj	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Juni	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Juli	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Aug	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Sep	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Ok	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Nov	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1831	Dec	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Dr. Haak förde noggrann statistik över koleras härjningar. Här är en av sju tabeller som redovisar insjuknade och dödsoffer i olika kategorier.

der den sjätte koleraveckan, insjuknade 165 personer och 77 dog. Först därmed hade man nått kulmen på epidemin, men den avtog endast långsamt och härjade i ytterligare några veckor med 171 insjuknade och 76 dödsfall.

Sammanlagt under epidemin insjuknade 647 personer, varav 302 (47 %) dog. Antalet döda utgjorde 5 % befolkningen (inklusive det uppskattade antalet invandrade arbetare som då vistades i staden). Översatt till dagens folk-

”SLÄPP UT MEJ, JA Ä INTE DÖ!”

mängd skulle detta innebära nästan 4500 döda Karlstadsbor inom loppet av drygt två månader. Det är ohyggliga siffror. 56,6 % av de döda avled inom det första dygnet.

Hårdast drabbades de utifrån kommande arbetarskarorna (130 döda) – vilkas levnadsförhållanden alltså var av uslaste slaget – men även den bofasta arbetarbefolkningen drabbades hårt. Det är dock viktigt att poängtera att man bland de döda finner hela samhället representerat. Av samtliga döda var 189 män och 113 kvinnor, vilket till stor del bör få sin förklaring av könsfördelningen bland arbetskraftsinvandrarerna.

Den våldsamma hastighet med vilken folk dog skapade naturligtvis en hel del logistiska problem. Det ryktades bland annat att det slarvades med jordfästningen. Enligt vad NWT erfor begravdes hundratals koleralik på stadskyrkogården i illa hopfogade kistor, endast betäckta med ett tunt lager sandmylla.

Förnekade allt slarv

För att undvika att sjukdomsbringande utdunstningar spreds ansåg man att kalk skulle strös över liken, att alla fogar i kistorna skulle beckas och att de skulle grävas ned ordentligt utanför staden på Djäknefältet, som hade använts som begravningsplats vid liknande situationer förr. Pastorsämbetet förnekade dock allt slarv med hanteringen av koleraliken, och menade att några särskilda åtgärder inte behövde vidtas.

Även läkarna och likbärarna hade bråda dagar. Det finns flera uppgifter om att det i vissa fall kunde vara svårt att avgöra huruvida den kolerasjuka hade avlidit eller inte, och enligt en uppteckning ska ett par likbärare i Karlstad ha lagt en inte helt död kvinna i en kista för vidare transport till kyrkogården. På vägen dit ska de ha tappat kis-

Tältlägret som upprättades efter branden 1865 låg i närheten av inre hamn. Södra Herrhagen syns i bakgrunden.

FOTO: CARLSTADS-GILLET SAMLINGAR

tan, varpå kvinnan vaknade och började skrika: ”Släpp ut mej, ja ä inte dö!”

Det hör till saken att likbärarna i regel drack en hel del för att klara av det krävande arbetet, liksom att de fick betalt per fraktat lik. Svaret blev nämligen: ”Tig, kärring, då förstår doktorn bättre än du!”. Enligt samma uppteckning lyckades dock kvinnan rädda sig, samt tillfrisknade och levde vidare i många år till.

Värre än branden

Mänskligt sett var koleraepidemin 1866 en långt värre katastrof än den så omtalade branden året innan. Samtida bedömare tycks instämma i detta: ”Jämföra vi denna präfvotid med förra årets eldsvåda var denna senare en småsak, som snart hade sin öfvergång” skrev Nya Wermlands-Posten den 29 december 1866.

Liksom branden drabbade kolera hela staden; ingen lämnades oberörd. Men i koleraepidemin miste 302 personer livet i ett mycket plågsamt sjukdomsforlopp. I branden miste noll personer livet.

Jon Räftegård

KÄLLOR

- Karlstads kommunarkiv: Karlstads stads brandstyrelses arkiv, frivilliga brandcorpsens protokoll, A1:2 och Karlstads stads hälsovårdsnämnds arkiv, sundhetsnämndens protokoll, A1:3.
- Karlstads stadsbibliotek: NWT 1866.
- Hans Hellström, ”Karlstads press och läkarkår under påverkan av kolera epidemiet 1866”, uppsats i historia vid Karlstads universitet 1999.
- Daniel Larsson, Kolera: samhället, idéerna och katastrofen 1834, Stockholm 2015.
- Ove Moberg, Karlstads historia del 4: Karlstad under fyra sekler, Karlstad 1983.
- Mats Ronge, Det gamla Karlstad, Karlstad 1958.
- Berndt Tallerud, Kolera: en farsots grymma framfart i Uppsala och på den uppländska landsbygden, Hedesunda 2006.
- Nationalencyklopedin, nätupplagan (www.ne.se).
- SCB:s befolkningsstatistik, BISOS A Befolkning 1851–1910 (www.scb.se).

FOTOFYNDET

**UR
CARLSTADS-
GILLET'S
SAMLINGAR**

En glad maskerad

*Här ses tre
karaktärer ur
Glada änkan.
Kapten Wenzel
Falk som baron
Zeta i mitten
omgiven av
syskonen
bankdirektör
Erik Westerlund
som greve
Danilo och
fröken Ebba
Westerlund som
Hanna Glawari.
Tidpunkten tror
vi är några år in
på 1900-talet.*

FOTO: KARL NYSTRÖM

Från Fiskartorget till Duvanhuset

Brevbärare vid Karlstads postkontor 1903, stående från vänster: Sjöberg, Rudolf Friberg, Carl Friberg, Hallqvist, två obekanta, Sittande från vänster: Ström, Johannesson, Andersson, Norén.

FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

Karlstads postkontor 1651–2009

Flachska gården anno 1850. Flygel i förgrunden tjänstgjorde som postkontor mellan 1831 och 1853.

Den – kanske – något missvisande upplysningstavlan.

POSTKONTORET BESTOD HÄR AV EN JÄRNLUCKA I FLYGELNS DÖRR DÄR MAN FICK MEDDELA SITT ÄRENDE.

På den upplysningstavla som Carlstads-Gillet satt upp på staketet vid Flachska gården står det att stadens första postkontor fanns i den västra flygeln. Detta är ett påstående som nog kan missuppfattas av några skäl.

Det stämmer att stadens postkontor mycket riktigt fanns i flygeln mellan år 1831 och 1853. Under denna tid var majoren Eric Gabriel Flach (1783-1853) postinspektör i Karlstad. Postinspektör var dåtidens titel på postmästaren. Som postmästare har Flach gått till eftervärlden som en "arg och fruktansvärd gammal bitvarg".

Nygren skriver så här i Carlstads historia: "han var nog också en sträng förman för slarviga postiljoner, men däremot vittnar hans kungörelser i tidningarna om en utpräglad vilja att gå allmänheten till mötes".

Man kanske kan tolka texten på upplysningstavlan på så sätt att det inte förekom någon postal verksamhet i Karlstad före 1831 men så är inte fallet. Redan 1642 gjorde landshövdingen en

förfrågan hos Kungl Maj:t om möjligheten att inrätta ett postkontor i staden. Det drog dock ut på tiden och först 1651 utsågs Torbern Fogelius till stadens förste postmästare. Han kom dock ganska snart i konflikt med stadens borgare och kördes iväg ifrån staden efter några år.

Mellan 1681 och 1697 var en kvinna postmästare i Karlstad. Hon hette Margareta Hungwidia och övertog ämbetet efter sin mans död.

En järnlucka i dörren

Ett annat skäl till att texten på upplysningstavlan är något missvisande är att man inte kan likna postkontoret i västra flygeln på Flachska gården vid senare tiders postkontor med långa rader av kassor i en ljus lokal. Postkontoret bestod här av en järnlucka i flygelns dörr där man fick meddela sitt ärende. Man fick sticka in de brev som man skulle skicka till posttjänstemannen, som fanns innanför järnluckan eller också stack denne ut de brev som var adresserade till kunden utanför dörren. På denna tid fanns ingen lokalbrevbäring utan man fick snällt hämta sina brev vid postkontoret.

N.P. Ödman beskrev i sin bok "Ungdomsminnen" ett besök vid Flachska postkontoret så här: "... där stod man ute i trädgården och knackade på en liten järnlucka, och när så denna med ett gnisslande ljud öppnades och man fick se en stor näve mitt i luckan, så passade man på och stack dit breven och koparslantar, och hade man då inte jämna pengar, så dundrade en grov röst därinne som från en gammal arg kommandant, och en sådan fanns väl och innanför. Det var i den gamla goda tiden, då det varken fanns frimärken eller öppna postkontor, och hela postverket var som en förseglad hemlighet".

Gällde att ha koll på brevkartorna

Före 1855 delades inte posten ut till adressaten utan den fick hämtas på postkontoret. För att veta att man hade brev att hämta så fick man kontrollera brevkartan som hängde på väggen utanför postkontoret.

En brevkarta utfärdades till varje postkontor, dit brev gick. På kartan stod adressatens namn, brevets nummer och vikt i lod. När postväskan kom till ett postkontor, tog postmästaren hand om

Det nya posthuset stod klart 1910. Arkitekten Victor Bodin har även ritat byggnaderna på Kasernhöjden 12. 1987 flyttades verksamheten till Duvanhuset.

Kungsgatan 6 innan det nya posthuset uppfördes. Byggnaden kallades "Schatullet".

Så här såg interiören ut i posthuset.

de brev och den brevkarta, som hörde till hans postkontor. Därefter hängdes kartan upp utanför postlokalen, så att allmänheten kunde se om de hade brev att hämta. För den avgående posten gjorde postmästaren upp nya brevkartor till respektive postanstalt. Sedan låstes och förseglades postväskan.

Ända fram till 1865 låg postkontoret

i anslutning till postmästarens bostad. Detta gjorde att det flyttades när en ny postmästare utsågs.

Första stämpeln kom 1819

Från 1779 till 1874 hade chefen för postkontoret titeln postinspektör. Före och efter dessa årtal var titeln postmästare.

Karlstad fick som många andra stä-

der runt om i landet sin första poststämpel 1819. Denna stämpel var synnerligen enkel och bestod bara av stadens namn. Namnet stavades till att börja med Carlstad vilket kommer att förbli så fram till 1873, då stavningen ändrades till dagens. Stämpeln som användes fram till 1830 hade ingen datumangivelse. 1830 fick postmästaren

KARLSTADS POSTKONTOR PÅ 1980-TALET

Karlstad 1: Huvudkontoret.

Karlstad 2: Våxnäs.

Karlstad 3: Kvarnberget.

Karlstad 7: Rud.

Karlstad 8: Skåre.

Karlstad 9: Kronoparken.

den första stämpeln med datumangivelse.

Vid branden 1865 stod i NWT följande om posttjänstemännens rådiga handlande: *"Postkontoret, som genom tjänstemännens raskhet räddades i rättan tid, öfverfördes till en början till Hypoteksföreningens hus och dess expedition blef ej afbruten. Det förflyttades sedan till lagman Weinbergs hus"*.

Fyra nya poststationer 38-39

I slutet av 1930-talet hade Karlstad växt både invånarmässigt och till ytan. Mellan 1900 och 1930 dubblerades nästan befolkningen från ca 11 000 till ca 21 000. I slutet av 1938 och början på 1939 öppnades därför tre poststationer i Klaravik, på Marieberg och Norrstrand. I samband med detta bytte postkontoret på Kungsgatan 6 namn till Karlstad 1. På Kungsgatan bedrevs Postens verksamhet fram till 1987 då den flyttades till det nybyggda Duvanhuset.

På Våxnäsgatan 48 i Klaravik öppnades en poststation 1 december 1938

med namnet Karlstad 2. Posten flyttades i november 1968 till det nybyggda Våxnäs centrum.

På Hööksgatan 16 på Marieberg öppnades poststationen Karlstad 3 vid samma tillfälle. Posten flyttades senare till Gelinsgatan 1 på Kvarnberget.

Karlstad 3 hade sedan början av 1972 en "filial" på Centralsjukhuset. 1987 lades postkontoret på Kvarnberget ner men ända fram till 1996 fanns dock kassan på Centralsjukhuset kvar.

Poststationen Karlstad 4 öppnades 1 april 1939 på Norrstrand. Adressen var då Kroppkärsvägen 60 vilket idag motsvarar Lagmansgatan 17. Posten på Norrstrand har senare funnits bl a på Rudsvägen och från november 1974 på Norra Allén. Där fanns postkontoret fram 2002 då verksamheten överfördes till bland annat Shell på Rudsvägen och senare Konsum på Nolbygatan.

På Herrhagen öppnades i april 1958 en poststation med namnet Karlstad 5 på Vasagatan 7. Men när Herrhagens centrum stod klart 1973 flyttades posten dit. Här fanns postkontoret kvar

fram till nedläggningen 1996.

På Råtorp hade ett postombud som lydde under Karlstad funnits sedan 1954, men 1957 upphöjdes postombudet till poststation. Poststationen fick namn Karlstad 6 och fanns till att börja med på Råtorpsvägen 33. Senare fanns posten på Ringgatan 67. (Ett postombud fanns oftast i en affär och hade begränsad service). Posten i Råtorp lades ner 1990.

Kontor i Skåre sedan 1871

När nya bostadsområden byggdes runt Karlstad öppnades posten i några av dessa. Karlstad 7 öppnades på Rudstorget i november 1968 och Karlstad 9 på Signalhornsgatan 30 på Kronoparken i oktober 1973.

I Skåre hade en poststation funnits ända sedan 1871. Men poststationen fick inte fira sitt 100-årsjubileum med det namnet utan 1968 ändrades namnet till Karlstad 8. Under hela sin existens fanns poststationen i Skåre i stationshuset. När Skåre centrum var färdigbyggt 1969 flyttades posten dit.

Karlstad 4. Norrstrand.

Karlstad 5. Herrhagen.

Karlstad 6. Råtorp.

Karlstad 10. Skattkärr.

Karlstad 11. Ulvsby.

Postkontoren i Karlstad har funnits på olika adresser under åren. Mellan 1973 och 1987 fanns det hela elva postkontor i Karlstad och dess närhet.

FOTO: POSTMUSEUM

I Skattkärr var situationen liknande den i Skåre. Redan 1869 hade en poststation öppnats i anslutning till järnvägsstationen där. Men 1972 bestämdes att den i fortsättningen skulle heta Karlstad 10 istället.

Ytterligare en poststation i Karlstads närhet namnändrades på liknande sätt i början av 1970-talet. Från 1 juni 1971 kom poststationen i Ulvsby att heta Karlstad 11. Posten hade då verkat i Ulvsby sedan 1904. Posten skötte verksamheten i Ulvsby fram till 1996. Från 2011 kunde Ulvsbyborna återigen sköta sina postärenden på hemorten då ett postombud

inrättades hos Ica Mossbergs.

En orsak till dessa namnändringar var främst att posthantering centraliserades till huvudpostkontoret Karlstad 1. Exempelvis sortering av in- och utgående post skedde enbart där. På filialpostkontoren fanns bara kassatjänsten kvar.

”Lången” och ”Korten”

Posthuset på Kungsgatan 6 lät färg- och parfymhandlare Ludvig Martin uppföra 1909-1910. Byggmästare var ”Lången” och ”Korten” (Jonsson och Pettersson). Postverket hyrde lokaler i huset

på tio år och man räknade med att klara sig med dessa under lång tid. Men efter bara några år blev man trångbodda och blev då tvungna att hyra ytterligare lokaler en trappa upp och mot gården.

Postens nya nät genomfördes från 1 januari 2002. Detta medförde att alla kvarvarande traditionella postkontor lades ned. I stället inrättades Företagscenter och Postombud där stadens innevånare fick sköta sina postärenden. Postombuden finns inhysta hos exempelvis ICA och Konsum.

Mikael Blomquist

HUVUDPOSTKONTORETS LÄGE I KARLSTAD

- Hörnhuset Herrgårdsgatan – Östra Torggatan
- Fiskartorget
- 1771–1815:** Gullstrandiska huset
- Severin Mathias Bagge 1771–1789
- Peter Reinhold Bagge 1789–1815
- 1815–1830:** Kyrkbacken väster om kyrkan

- Nils Nilsson 1815–1830
- 1831–1853:** Flachska gården
- Erik Gabriel Flach 1831–1853
- 1854–1865:** Hörnet Salttorgsgatan–Hammarviksgatan (Järnvägsgatan–Drottninggatan)
- Ernst Fredrik Viktor Munck af Fulkila 1854–1873

- 1865:** Hypoteksföreningens hus
- 1865:** Weinbergs hus, Älvgatan 3
- 1865–1868:** Klaraborg
- 1868–1910:** Rådhuset
- 1910–1987:** Kungsgatan 6
- 1987–2009:** Duvanhuset

Bröderna Bohlin i Haga

”Jag bor under taket i ett hus beläget inom stadsdelen Haga och kvarteret Snigeln i solstaden. Lägenheten har bebotts av vår familj i över 50 år, så man har ’fått in utsikten’ ordentligt på näthinnan. Där ser jag, om jag vill, mycket av vad som sker här omkring.”

Sven Bohlin i Karlstads-Tidningen, okänt årtal.

Bröderna Sven och Gunnar Bohlin var två verkliga Hagaprofiler, som under nästan hela sin livstid hade sin fasta punkt på Mariedalsgatan, högst upp i ett gårdshus som hörde till Martins färghandel. Sven (född 1891) och Gunnar (född 1893) kom båda att spegla sin tids Karlstad, var och en på sitt sätt. Gunnar som konstnär och Sven som författare.

De härstammade från Uvered i Skaraborg och kom flyttandes till Karlstad i tidiga barnaåren med sin familj.

– Sven och Gunnar var ju av en generation före mig, men vi sågs nästan dagligen på Repslagargatan och bytte några ord. Båda var pensionärer. De var oerhört vänliga och snälla. Ofta hade de intressanta och kloka meningar om Haga i dåtid och nutid.

Det berättar Karl Axel Hjerdt ur minnena från uppväxtåren i Österbergshuset.

– Sven var folkskollärare och hade verkat länge i Ljusnästorp vid Stöllet. Från den tiden härstammar också hans skrift ”Från Klarälvens stränder”, som gavs ut 1932.

Med i författarlexikon

I Svenskt författarlexikon från 1940 står Sven Bohlin med och där nämns även titlarna ”Soliga dagar från Skaribus. Minnen från krokiga dagar” och ”Trollsäcken. Sagor”.

”Det gamla Haga försvinner” är rubriken på ett gulnat tidningsklipp från Karlstads-Tidningen som Karl Axel Hjerdt har i sina gömmor. Här beskriver Sven Bohlin närmiljön från takåsen i ”sitt” Karlstad (fortsättning på citatet i stora bilden till vänster):

”Mot norr såg jag ett stort vitt hus, beläget utefter Kålgårdsgränd, och hade man tur kunde man få syn på några av stadens originella personligheter. Bland dem en låghalt plåtslagare som arbetade i en verkstad i ett hus som ännu står kvar vid gränden.

Finstämnd målning av Gunnar Bohlin föreställande Kolgårdsgränd nattetid. Tavlans tillhör familjen Nilsson.

Det fanns yviga syrénbuskar, som bildade liksom tak över gränden, och inne i trädgårdarna prunkade rosor och allehanda blomster.

Så hade skräddare Nilsson en härlig trädgård, delvis kvar ännu, vad det gäller gamla aplar, men se den gamle skräddare Nilsson var en stor vän av blommor vars doft gav gränden en icke föraktlig vällykt.

Det är väl sant att den trånga gatan gav ifrån sig andra dunster, men blommornas ljuvliga doft var dock den förhärskande.

Vid gatan bodde också en kakelugnsmakare, som kunde tillverka stora konstverk vad gäller kakel. Många herrgårssalar pryddes med blommiga kakel från vår kakelugnsmakares verkstad.

Nu skall grävskoporna snart förinta gränden som finns kvar, en del av den har gått bort förut, och därmed försvinner något av det gamla fridfulla Karlstad.”

Använde signaturen ”Bolas”

Sven Bohlin undertecknade oftast sina artiklar med signaturen ”Bolas”, berättar Karl Axel Hjerdt.

– Sven besökte ofta Färjestads travbana och hade häst- och spelintresse. Han igenkändes lätt iklädd vitmönstrad kraftig islandströja.

Sista åren fram till sin bortgång 1973 bodde Sven Bohlin på Rud i Karlstad.

◆ Karl Axel Hjerdt framför det som en gång i tiden var hans morföräldrars sommarhus på Långnäs vid sjön Alstern. Motivet förevigades på en målning av Gunnar Bohlin. Tavlan (nedan)beställdes som en 70-årspresent till Karl Axel Hjerdts mormor Sara Österberg.

FOTO: ERIK BONDE

Brodern Gunnar har Karl Axel Hjerdt ett mycket speciellt, personligt minne av. Av honom beställde hans morfar Robert Österberg en oljemålning som han skulle ge i present till sin fru Sara på hennes 70-årsdag 1949.

– Förlagan hänger på min sovrumsvägg. Jag stod bakom Gunnar på Långnäs när han målade av husmotivet och senare gav han det till mig som ett minne.

Det var hans morföräldrars sommarställe vid sjön Alstern.

- Annars valde ju Gunnar Bohlin med förkärlek motiv som gamla stenbron med utsikt över älven och med Hagamiljöer i fonden, konstaterar Karl Axel Hjerdt.

Marie Aakre

Stenbron – Östra bron – hörde till Gunnar Bohlins absoluta favoritmotiv. Här i ljus och mörker. Det svartvita fotot är från 1913.

Samlare av Bohlin-taylor

Jan Åke Nilsson, innehavare av butiken Karlstad kultur & kuriosa vid Hagatorget, samlar på tavlor av Gunnar Bohlin, ett intresse han "ärvt" av sin far Karl Axel Nilsson.

– Min far började som lärling hos Rydahls elektriska som hade verkstad i samma hus som Martins färg, granne med bröderna Bohlin, och lärde på så sätt känna dem på 1940-talet. Det hände att han beställde en tavla av Gunnar och senare, framför allt på 60- och 70-talen blev det flera när han ibland kom över någon. Idag har han väl ett 20-tal.

– Gunnar Bohlin levde billigt och tog kanske en 50-lapp för en tavla, fortsätter Jan Åke. Ateljén hade han i vindsvåningen där de bodde. Pappa har berättat att Gunnar även brukade rama in tavlorna själv.

Troligtvis köpte Gunnar Bohlin materialet till ramarna på "Guldlisten" – Svenska guldlistfabriken – som låg vid älven, nära Hyttan, och som även ingick i hans favoritmotiv som målare.

Stenbron favoritmotiv

Stenbron är kanske det motiv som oftast fortfarande dyker upp i auktionsvärlden idag.

Han målade även blomsterstilleben och naturmotiv av olika slag.

Jan Åke Nilsson driver Karlstad kultur & kuriosa i Haga. Han och hans far Karl Axel samlar båda på målningar av Gunnar Bohlin.

FOTO: ERIK BONDE

– Kanske en del från Klarälvdalen i samband med att han hälsade på sin bror. Ibland reste han till Gotland, jag skulle tro att han polletterade cykeln, och en del motiv är nog hämtade därför, säger Jan Åke, som alltså fortsatt familjetraditionen att samla på Bohlintavlor.

– Runt ett tiotal har jag nog, någon brukar jag ha i affären också. Det är inte mycket jag säljer, men visst händer det att någon kommer in och frågar ef-

ter Bohlins tavlor och då oftast med något av de välkända Karlstadsmotiven.

– Efter att ha drabbats av en stroke kunde Gunnar Bohlin inte längre måla med höger hand, men blev lika bra på att använda den vänstra och gick då över till temperafärger, där handförfingen är enklare, berättar Jan Åke Nilsson.

Gunnar Bohlin gick ur tiden 1961.

Marie Aakre

Byggnaden där Rydahls bromsbandsfabrik, Karlstads kakelaffär och Verkstaden Mekanik var inrymda, Guldlisfabriken och "Trevåninga". Tavlan tillhör Karl Axel Hjerdt.

"Gunnar Bohlin daterade inte så ofta sina målningar, men den här från Hyttan som jag kom över på en online-auktion för ett år sedan, står det 1945 på. Kanske var det för att byggnaden skulle rivs snart...", funderar Jan Åke Nilsson.

"Trevåninga" med hyttinvånare samlade på vägen för fotografering. Bilden är tagen runt förra sekelskiftet.

FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

En detaljbild från tavlan till höger – AB Svenska Guldlisterfabriken i Karlstad.

Blomsterstilleben av Gunnar Bohlin med ram från "Guldlisten". Ovan ses ett parti oanvända ramar i sina originalförpackningar från Guldlisterfabriken. Ett auktionsfynd!

Karlstads domkyrka en höstkväll. "Gunnar Bohlin är duktig på ljus", tycker Jan Åke Nilsson. Tavlan tillhör familjen Nilsson.

Gunnar Bohlin målade även naturmotiv från olika platser. Ibland reste han till Öland, och troligtvis besökte han sin bror Sven i Klarälvdalen i norra Värmland när denne tjänstgjorde som lärare där. Varifrån detta motiv är hämtat är dock okänt, men visst har stenbron på bilden vissa likheter med Östra bron i Karlstad.

På promenad i minne

Minnen av människor och miljöer jag mött längs Hagatorgets östra sida och kvarteret Snigeln.

Från uppväxt i fastigheten Bävern 2, kallad Centralpalatset och Österbergs-huset, har jag berättat i Gillets årsskrift 2014. Kvarteret Bävern har fortfarande cirka hälften av fastigheter och lägenheter kvar från tidigt 1900-tal.

Grannkvarteret Snigeln har idag ingen fastighet kvar från mina uppväxtår. Förvandlingen är total.

Martins hörnhus

Jag gör nu en minnesvandring norrut längs Nygatan från Martins hörnhus och gårdshus fram till Åttkantsgatan. Under vägen berättar jag lite om miljöer och personer jag möter.

Martins huvudbyggnad, Nygatan 3, var uppfört i 1800-talets slut, hade butikslokaler i bottenplan och stora bostadslägenheter i plan två och tre.

Greta och Claes Martin hade lägenheten över butiken. Karin och Björn Hedenlund hade lägenhet på nästa plan. Ytterligare lägenheter fanns i det rymliga huset och i gårdshuset ägda av Martins.

Tre företag fanns i huset; Martins färg och parfymeri, Svedbergs varumagasin och Rydahls Elektriska Eftfr.

Hos Martins färg inhandlades färg och penslar när våren kom och båtar skulle lackas och blymönjas. Ing. Claes Martin drev företaget som grundats av fadern Ludvig Martin. Brita Norberg och Gusten Törnkvist sökte man gärna upp.

De var trotjänare bakom disken. Martins hade under en tid också en tillverkande enhet med namnet Tekniska fabr. Solen, en produkt jag kommer ihåg var Solas Zinkglans, ett putsmedel.

Svedbergs Varumagasin var en ma-

Kålgårdsgränd kallades den lilla gatstumpen som mellan Nygatan och Hagagatan från Hagatorget. Målning av Gunnar Bohlin från familjen Nilssons samlingar.

nufakturaffär där kläder, garn och tyger såldes. Bakom disken fanns en anställd dam och också ägaren Hjalmar Svedberg, en äldre herre som tidigare varit redaktör och ansvarig utgivare av tidningen Kristinehamns-posten och uppenbarligen bytt yrke.

Rydahls El grundades 1916 av den Skånebördige Ernst Hjalmar Rydahl. Jag minns där den vänlige Hjalmar Bolstad som ibland hördes som välljudande sångare i Manhems kör. Företaget hade gott anseende inom elinstallatörbranschen och har så än idag. Idag är Bolstads dotterson Björn Brandt firmans vd.

Nygatan 6

I den gamla fastigheten Nygatan 6 fanns två gamla och mycket välrenommerade butiker med produkter vi dag-

ligen behövde på våra matbord. På de två övervåningarna var bostadslägenheter men ingen av butiksägarna bodde i huset. Där fanns K.Fr. Arnes Speceriaffär och J.G. Nymans söner med charkuterivaror.

Det var andra och tredje generationer köpmän man mötte bakom diskarna. Britta och Ivar Arne med några anställda var alltid trevliga att möta och där fanns de personliga och gemytliga mötena vid butiksdisken där också en pratstund fick plats.

I butiken hade man en kaffesort som såldes under namnet Arnes favorit. Den maldes i en stor ljudlig kaffekvarn och var populär.

I mitten på 40-talet minns jag att Arnes hade fått in bananer för första gången efter kriget. När jag med stor nyfikenhet såg dessa som var små och

nas Hagakvarter

J.G. Nymans fläsk och kötthandel, Karl Fr. Arnes handel och huset där Martins Färghandel var inrymd.

FOTO: CARLSTADS-GILLET'S SAMLINGAR

mycket gröna blev jag besviken. De liknade inte ett dugg en banan jag sett på bild i läseböcker.

I min och mina lekkamraters verksamhet på vår gård hörde att öppna affär över någon tömd trälåda. Jag och kamraterna köpte då ibland godis från Arnes butik och sålde med lite påslag till anställda i huset och hyresgäster. Det blev inte för mig eller någon av kamraterna inkörspport till köpmannaskap. Mina tankar med att gifta mig med en lekkamrat och öppna godisaffär likt "Blå Gåsen" blev bara en dröm.

J.G. Nymans söner var en av stadens bemärkta charkuteriaffärer. Tredje och fjärde generationer från grundandets tid 1882. Det var ofta välfyllt med kunder och en lång vit soffa fanns för kunderna att vänta in en ledig expedit. Givet skulle allt tillredas, huggas, skäras, skivas och malas innan varan slogs in och då fanns tid för pratglada.

Det var som hos Arnes! Det fick ta tid! Smakbitar bjöds förstas kunder som inte hade bestämt sig före besöket.

Att temperaturen var låg i butiken

hade ju sina skäl och godbitarna i affären låg ju inte i någon kyldisk.

Kålgårdsgränd

Så är jag nu framme vid det lilla staket som vid denna satts upp vid ingången till Kålgårdsgränd eller Lillgatan som Sven Bohlin berättar om.

Om jag hade ärende till Edlunds snickeri som jag hade ibland för att få virke till en lådbil eller badbåt fick jag ta vägen runt kvarteret. Någon gång gick min morfar med och hälsade på den hyggelige Sven Edlund.

Närmaste granne tätt ihop med Edlunds snickeri låg Axelssons smidesverkstad med Josef Axelsson som ägare och hans svåger smeden Oskar Karlsson som medarbetare. Att det inte blev någon förödande brand i detta område måste vara tur eller att man med goda yrkeskunskaper om sina hanteringar var kloka och försiktiga.

Fastigheten Nygatan 8 i två våningar rymde två små butiker och övervåningen två lägenheter. Butiken intill Kålgårdsgränd var en tobaksaffär som

drevs och ägdes av Emma Hjelm. Hon var en något kortväxt och vänlig äldre dam, som det var trevligt att möta. Här kunde man också lämna in sina tipskuponer. Jag var ibland "skickebud" för föräldrar och släkt som rökte och var tydligen betrodde av tanten. I affären kunde man på den tiden köpa lösa enstaka cigaretter om det var knalt med pengar. Jag vill minnas att Boy och Robin Hood var de vanligaste lösköpen.

Ofta blev man åhörare till meningsutbyte mellan Emma och någon äldre person som jag kände igen. Vid ett tillfälle var gamle KMW-chefen Lennart Thorngren inne och handlade. Efter uppgjord affär säger han: "Snälla fröken Hjelm, skriv upp noggrant på ett kvitto vad jag handlat, annars får jag ordentligt påskrivet när jag kommer hem."

Godiset lockade

Husets nästa butik var ganska säkert min mest besökta under mina pojkar. Butiken var Lundmarks eftr. där Ester Skoog skötte affärerna som bestod av frukt och grönsaker och godis i de flesta former. Det senare var förstas skälet till mina flitiga besök.

Som framgår av bilder så fanns ingen mer byggnad utan en tom ganska stor öppen yta fram till Åttkantsgatan. Den yta var ibland plats för auktioner som drevs av L.J. Strandlund och senare blev platsen för ett stort nybygge av HSB:s hörnhus Nygatan- Åttkantsgatan i slutet av 1950-talet.

Förnyelsen av Kvarteret Snigeln hade därmed satt igång och blev på följande årtionden total. En stor del som revs var ju av äldre datum och av eftersatt underhåll, men om jag får avsluta med att jag saknar ett hus som hade varit fint och fortfarande fyllt en plats så var det Martinshuset vid Hagatorget.

Karl Axel Hjerdt

1928 avtackades lasarettsläkaren och kirurgen Per Clarholm. 88 år senare fick Mikael Bergenheim, verksamhetschef vid kirurgkliniken, ta emot den silverbricka som Clarholm uppvaktades med av sina läkarkollegor.

FOTO: PER GRUNDSTRÖM

Läkaren Per Clarholms avskeds

”Store, starke, energiske, tyranniske, gode, glade, lille kære, varmt avhållne, høgt vördade Per Clarholm”.

Så inleddes avskedstalet till Per Clarholm, när han avtackades av sina kollegor den 30 november år 1928, efter 30 års verksamhet vid nuvarande Centralsjukhuset i Karlstad.

Avskedstalet hölls av Nils Witt, dåvarande äldste lasarettsläkaren och tillika chef för Öronkliniken.

I talet kan man bland annat läsa: ”Din verksamhet har varit rik på arbete – på glädje och bekymmer. Ty Du har icke blott varit läkaren, kirurgen, läraren, utan också administratören, byggherren, och nydanaren av vårt sjukvårdsväsende. Inom alla dessa områden, har Du rest dig minnesmärken. Men jag tror, att din berömmelse står högst som sjukhuspolitiker i särklass. Du har inom sjukvården varit både taktiker och strateg”.

Per Clarholm, född 1860, var under 1900-talets tre första decennier en dominerande gestalt inom landstinget i

kraft av sina många olika roller: främst som överläkare på kirurgavdelningen vid Centralsjukhuset i Karlstad i nästan 20 år, som ordförande i Värmlands läkarförening under 1910-talet och som landstingsledamot i framskjuten ställning 1908–1934. Stadsfullmäktige i Karlstad tillhörde han också.

Landstinget fick Alsters herrgård

Omkring 1910 lades en grund för länets sjukvårdsorganisation, med länssjukhuset i Karlstad i centrum och nio mindre sjukhus runt om i länet. För att utreda och samordna behoven tillsatte

"Archiatro chirurgo instauratori rei medicinalis Vaermlandica" står det på silverplattan.

gåva funnen i Gillets arkiv

landstinget en sjukvårdsnämnd med centralsjukhusets starke man, Per Clarholm, som den ledande kraften. Det kommittéförslag som presenterades vid 1916 års landsting blev utgångspunkten för en betydande utbyggnad under 1920- och 1930-talen.

Efter Per Clarholms bortgång 1942 fick landstinget Pers och hustrun Elins hem, Alsters herrgård, som en donation. Därefter har Alsters herrgård haft två funktioner: först som konvalescenthem fram till 1970, därefter som Gustaf Frödings minnesgård, vilket den fortsatt är. Clarholm donerade även sitt sommar-

"Du har icke blott varit läkaren, kirurgen, läraren, utan också administratorn, byggherren, och nydanaren av vårt sjukvårdsväsende."

hus, Villa Solhäll, till sjuksköterskorna. Huset ligger på en udde i Alstern.

Portalfigur i Värmland

Per Clarholm kommer för alla tider att framstå som den moderna sjukvårdens genombrottsman och portalfigur i Värmland. Hans gärningar var på gott och ont. Hans roll som administratorn

och byggherren skall ingen ta ifrån honom. Men då som nu tar entusiasmen för att pröva det nya över från "vetenskap och beprövad erfarenhet". Som exempel på det senare är de så kallade "Clarholmshalsarna".

I Värmland talade sig Per Clarholm redan år 1899 sig varm för den enorma betydelse röntgenapparaten skulle

”MAN BLIR INTE FULLÄRD SOM LÄKARE FÖRRÄN MAN HAR Fyllt EN KYRKOgåRD”

komma att få inom läkarvetenskapen, dels vid undersökning av människokroppen när det gällde till exempel benbrott eller att bestämma främmande kroppars läge, dels för att utnyttja röntgenstrålarnas ”numera fullt konstaterade läkande egenskaper vid fall av sjukdomen lupus” (hudutslag i ansiktet och körtlar på halsen, vanliga vid former av tuberkulos).

Först med röntgenapparat

För upptäckten av röntgenstrålar stod den tyske fysikprofessorn Wilhelm Conrad Röntgen i november 1895.

Redan år 1903 blev, genom Per Clarholms övertalningsförmåga, den första röntgenapparaten installerad och tagen i bruk i Karlstad. Inget sjukhus i Stockholm, Lund eller Göteborg hade egen röntgenutrustning.

”Upptäckten tre och ett halvt år gammal och de läkande egenskaperna numera fullt konstaterade?” funderade kanhända någon vid samma tillfälle: Men det fick inskränka sig till en fundering. Att göra den offentlig skulle vara som att svära i kyrkan.

Skadorna av röntgenbehandling av

Doktor Per Clarholm vid sitt skrivbord på Alsters herrgård. FOTO: DAN GUNNER

barn med struma visade sig 15–20 år efter behandlingen. Många hade också avlidit i unga år till följd av sina skador.

I sammanhanget kan man påminna om att Clarholms valspråk var ”Gör det nu!”

Överraskande uttalande

I Värmland – påstås det – att man gärna ser genom fingrarna med, ja rent av uppskattar, om uppsatta personer och välrenommerade personer yttrar sig folkligt och drastiskt. Det höjer rent utav dess status. Men det här yttrandet av lasarettsläkare Per Clarholm var det kanske tur att bara ett fåtal hörde: ”Man blir inte fullärd som läkare förrän

Centralsjukhusets entré utsmyckades vid Clarholms pensionering 1928.

man har fyllt en kyrkogård”.

Avskedsgåvan till Per Clarholm hittades av några rådsmedlemmar i samband med att vi skulle rensa Gamla Wermlandsbankens källararkiv, för att ge plats för den nya gallerian – ”Gallerian Valvet”. Silverplattan samt en del foton och andra dokument överlämnades till Carlstads-Gillet av Per Clarholms sterbhus – osäkert när.

Silverplattan har nu deponerats till Centralsjukhuset i Karlstad och kommer förhoppningsvis att, tillsammans med avskedstalet, kunna utgöra en betydelsefull länk i sjukhusets historia.

Lennart Hellqvist

DOKTOR PER OLOF CLARHOLM (1860–1942)

Per Clarholm var son till bankdirektör Fritz Clarholm och Amelie Pihlgren. Från 1900 gift med Elin Sofia Treffenberg (1864–1948).

Clarholm blev medicine licentiat i Lund 1892, och arbetade som underläkare och underkirurg vid Serafimerlasarettet i Stockholm 1892–1896.

1896 blev han tillförordnad lasarettsläkare i Karlstad och ordinarie 1898.

Från 1910 till 1928 var han överläkare vid kirurgiska avdelningen.

Mellan 1910–1920 var Clarholm ordförande i Värmlands läkarförening och i Svenska Lasarettsläkarföreningen 1923–1929.

Källa: Wikipedia

KÄLLOR

- Vårt LiV – En krönika om Landstinget i Värmland 1863–2013
- Det låg en stad vid Clara Elf (Erik Bengtsson). En faktabaserad roman som beskriver Karlstads utveckling från överbebyggd kåkstad och bondby med kor och grisar i präng och gränder till modern handels- och industristad.

Åtta nya medlemmar intogs i Carlstads-Gillet. Från vänster: Ingrid Skälén, Jon Räftegård, Birgitta Rosén, Claes-Peter Persson, Bengt Olof Lysell, Kerstin Lindvall, Per Grundström och Mats Ekholm.

FOTO: GÖRAN ENGSTRÖM

Vägen till universitetsstad

Ett hundratal av Carlstads-Gillet medlemmar, inklusive respektive eller andra medbjudna gäster, anslöt sig till Vårgillet av årgång 2016. Det hölls i Stadshotellet och inleddes med sedvanligt mingel i Vintermatsalen.

Åldermannen Inger Berggrén hälsade varmt välkommen till förhandlingarna, som hölls i Franska matsalen, och tillade att hon var väldigt glad att medlemmarna uppmärksammat att inbjudan till Vårgillet följt med Gilletbladet som skickades ut i mars. Med denna nya rutin sparar Gillet framför allt portokostnader, men även arbetet med ytterligare ett utskick.

Intag av nya medlemmar följdes av en kortfattad rapport om Gillets ekonomi, som framhölls som god. Den gjordes av Lennart Hellqvist, som inledde med att presentera sin efterträdare, Carlstads-Gillet's nya skattmästare Barbro Brolinsson.

En mindre trevlig sak behövde Lennart Hellqvist, numera skrivare i rådet, dessvärre också ta upp: "Ett problem som tyvärr funnits med i flera år, är att cirka 20 procent av medlemmarna inte betalar sin årliga medlemsavgift. Frågan är om det rör sig om glömska eller om det är ett sätt att säga att man inte

Löjromscheesecake – förrätten var både vacker och god.

FOTO: MARIE AAKRE

längre vill vara medlem... Det är något vi måste komma till rätta med."

Mats Ekholm

Innan det var dags att förflytta sig till de dukade bordet i Vintermatsalen, bjöds Gillets medlemmarna på ett både lärorikt och mycket underhållande föredrag på temat "Karlstad - universitetsstaden", som hölls av professor emeritus Mats Ekholm. Med avstamp i antikens Grekland gjorde han en vandring genom århundradena och berättade om utvecklingen av skola och utbildningsinstitutioner i Karlstad. "Karlstads första trivialskola låg ungefär där ni sitter nu", konstaterade han. Den kom till 1586,

bara två år efter att staden fått sina stadsprivilegier. 1661 uppfördes en ny skola lite närmare nuvarande Residenset. Bränder som härjade gjorde att man flyttade skolan till Lagberget, där Gamla gymnasiet togs i bruk 1759 och som idag inrymmer ett skolmuseum, till vilket inte minst Carlstads-Gillet bidragit, påpekade Mats Ekholm.

1843 etablerades lärarutbildning i Karlstad, vilken efter en brand förlades till Säffletrakten några decennier innan den 1870 flyttade tillbaka till Karlstad och 1923 togs den vackra seminariebyggnaden på Marieberg i bruk. Dåvarande skolchefen i Karlstad, Carl-Erik Carlén, hade en avgörande betydelse för tillkomsten av Göteborgs universitetsfilial i Karlstad 1967.

Marieberg, Viken, Hagaborg, Växnäs... Ja, alternativen var flera innan Högskolan i Karlstad landade på Kronoparken 1977. Den 3 oktober 1997 lämnades universitetsansökan in till regeringen, 3 april 1998 kom ett positivt svar och 22 januari 1999 invigdes Karlstads universitet, idag med runt 1200 anställda och mer än 70 professorer.

En kulinarisk tre-rättersmåltid med goda drycker avrundade kvällen, som kantades av trivsamma diskussioner med täta avbrott för sång.

Marie Aakre

Kvarteret Mercurius. I slutet av april var första etappen av Gallerian Valvet färdig att invigas. I slutet av augusti öppnade Karlstad Saluhall och senare i höst ska alla butiker ha flyttat in. I Gamla Wermlandsbankens lokaler kommer då också en restaurang att slå upp sina portar.

FOTO: ERIK BONDE